

Названі сутнісні елементи договірної конструкції виконують інтегративну функцію, оскільки дають змогу: 1) кваліфікувати ті чи інші суспільні відносини як договірні; 2) ідентифікувати ту чи іншу галузеву договірну конструкцію (саме вони віддзеркалюють специфіку відносин, підданих правовому впливу); 3) сформулювати юридичне поняття договору, трансформуючись у його істотні ознаки.

Ці елементи наповнюються специфічним змістовим навантаженням залежно від того, яку сферу впорядковує договір. Усі галузі права, де застосовується категорія «договір», вносять до неї певні особливості, свою специфіку, однак сутність договору при цьому залишається незмінною: договір — це акт згоди сторін про встановлення у межах, окреслених законом, їх взаємних прав та обов'язків, який здійснюється ними з певною метою (цілями). Нині ціла низка галузей, підгалузей права (цивільне, сімейне, трудове, господарське, адміністративне, міжнародне тощо) має у своєму правовому інструментарії означений правовий засіб, а самі договірні відносини стали популяризованим предметом теоретичних досліджень, проведення яких є актуальним та має велике теоретичне і практичне значення.

Надійшла до редколегії 13. 11. 06

Ю. Атаманова, кандидат юридичних наук (НЮА України)

Проблеми розбудови інноваційного права в контексті кодифікації інноваційного законодавства

Промислово розвинуті країни з останньої чверті ХХ ст. стали на шлях трансформації економіки в економіку нового типу — постіндустріальну, інформаційну, що припускає необхідність спрямування зусиль на широку підтримку та стимулювання проведення наукових розробок і випуску на їх основі продукції четвертого і п'ятого технологічних укладів, створення умов для залучення приватних інвестицій в інтелектуальний капітал, розв'язання проблеми забезпечення розвитку власної конкурентоздатності через якісне вдосконалення техніко-технологічних характеристик виробничих процесів та споживчих властивостей товарів. Їх успішний та суттєвий ривок в цьому напрямі актуалізував перед ін-

шими державами питання про необхідність цілеспрямованого та скорішого переведення національної економіки на засади постіндустріальної, інноваційної парадигми, що не стало винятком й для України. Зараз серед пріоритетних напрямків державної політики України в науково-технологічній сфері визнано розвиток національної інноваційної системи. Передбачається створити цілісну вітчизняну систему, яка має забезпечити інтеграцію освіти, науково-технологічної сфери та виробництва заради повного задоволення потреби української економіки у високо-технологічній продукції¹.

Зазначені об'єктивні світові тенденції та відповідні їм внутрішньо-державні завдання стимулюють виникнення попиту на інтелектуальні продукти та інноваційну продукцію, що з свого боку зумовлює активізацію людської діяльності, пов'язану із створенням та реалізацією наукових розробок. Іншими словами, в загальному вигляді науково-технічний прогрес та породжені ним трансформації економічної моделі до постіндустріальних засад обумовили виникнення й активізацію *особливого різновиду суспільних відносин — інноваційних*, які складаються з приводу розроблення, створення, комерціалізації і реалізації інтелектуальних та інноваційних продуктів.

Їх розвиток та поширення детермінували появу нового вектора в правотворчій діяльності держави — розроблення та прийняття нормативно-правових актів щодо регулювання інноваційних процесів. Тобто, під впливом суспільного та публічного запиту до стимулювання й активізації інноваційних процесів відбуваються накоплення та становлення відповідного правового матеріалу в системі законодавства — *інноваційного законодавства*. Затребуваність запровадження ефективного й дієвого правового механізму регулювання інноваційних відносин припускає проведення систематизації останнього для забезпечення всеохоплюючого впливу на інноваційні процеси. Виконання цього завдання зумовлює й актуалізує необхідність розроблення та прийняття *Інноваційного кодексу України* як комплексного нормативно-правового акта для забезпечення повного, узагальненого, узгодженого та системного регулювання інноваційних правовідносин, що складаються протягом повного інноваційного циклу, а також таких, що пов'язані із організаційним, фінансовим, правовим забезпеченням, стимулюванням, управлінням та контролем інноваційних процесів, тобто такого, що в цілому

¹ Див.: Інноваційна кузня // Голос України. – 2006. – 5 трав. – № 82. – С. 3.

визначає загальні умови правового регулювання національної інноваційної системи¹.

Однак проблема законодавчого забезпечення ефективного регулювання інноваційних відносин не може бути розв'язана за відсутності аналізу й пророблення питань щодо основних елементів, змісту та місця відповідного правового утворення, присвяченого інноваційним питанням, в системі права, оскільки структура права виступає для законодавця як об'єктивна реальність, ігнорувати яку він не може. Тому завдання побудови механізму правового регулювання національної інноваційної системи вимагає проведення дослідження щодо встановлення правових наслідків впливу інноваційно спрямованих трансформаційних процесів на систему права, яка має відповідати особливостям та умовам функціонування нового типу суспільних відносин. Незважаючи на всю важливість вирішення поставленого питання, його досить не було поставлено у вітчизняній юридичній науці — розглядалися лише окремі сторони, які в цілому, однак, не можуть надати комплексного й чіткого уявлення про зміни в структурі системи права, зумовлені активізацією інноваційних процесів. Причому досліджувані проблеми в інноваційній сфері частіше за все стосуються її економічного змісту, а правові питання, як правило, вичерпуються податковими та фінансовими аспектами без дослідження особливостей її об'єктів, суб'єктів, власно відносин з правового боку, без чого неможливо встановити загальний стан розвитку та місце правового утворення, яким здійснюється врегулювання інноваційних процесів. Тому мета цієї публікації — проведення правового аналізу та визначення наслідків впливу суспільних відносин, що складаються у зв'язку із активізацією інноваційних процесів, на систему права, її структуру, а також встановлення основних елементів, стану та місця інноваційного права в ній.

Зміни в соціально-економічній сфері зумовлюють необхідність у трансформації системи права, яка має відповідати стану та мірі розвитку суспільних відносин для здійснення їх ефективного регулювання та програмування на майбутнє. Така взаємозумовленість системи права та суспільних відносин віддзеркалює об'єктивний характер першої, оскільки вона створюється, як зазначає О. Черданцев, у відповідності із об'єктивно існуючими суспільними відносинами. Система права відображає структуру (систему) суспільних відносин, що реально існують та

¹ Див.: Атаманова Ю. С. До питання правового забезпечення реалізації державної інноваційної політики // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 1(44). – С. 138-148.

зумовлюють систему права¹. Тому в міру зміни суспільних відносин з'являється необхідність і в нових юридичних нормах, що їх відображають. Незмінність системи права поряд із трансформацією й ускладненням суспільних відносин може мати негативні наслідки для суспільства, оскільки в такому разі відбувається консервація старих відносин, які вже не відповідають загальним потребам та не можуть їх задовольнити, а розвиток нових гальмується, що унеможливує суспільний прогрес та економічне зростання держави.

Запровадження ефективних правових механізмів вимагає констатування й урахування існування на даному етапі суспільного розвитку інноваційних відносин. Їх активізація стимулюється різними причинами: це й наявність попиту на нові розробки та нову продукцію, й необхідність підтримання конкурентоздатності власної продукції в ринкових умовах, й зацікавленість у зниженні виробничих витрат та підвищенні техніко-технологічних показників самого виробничого процесу. Крім цього, їх розвиток підтримується й державними інтересами для здійснення переходу до інноваційної моделі економіки, що виступає шляхом для соціально-економічного зростання країни, а опосередковано — й геополітичного та геоекономічного її іміджу.

Викремлення правових норм, спрямованих на врегулювання певної групи суспільних відносин, виступає передумовою для формування окремого інституту, галузі чи підгалузі права, залежно від рівня охоплення своїм регулюючим впливом однорідних суспільних відносин. Поширення дії комплексу однотипних правових норм на певну сферу родових суспільних відносин вказує на їх галузеву належність, простих видівих — на належність до правового інституту, а спеціальних видівих, що поєднують певні групи простих суспільних зв'язків, — на належність до підгалузі. Як зазначає С. Алексєєв, від рівня регулювання правом поведінки в більшості залежать особливості структури права. Так, за загальним правилом, окрема юридична норма регулює поведінку на рівні операції, інститут права — поступку, галузь права — діяльності².

Центральне місце в інноваційних відносинах належить такому різновиду господарської діяльності, як *інноваційна діяльність*, що пов'язана із розробленням, підготовкою, впровадженням, використанням та комерціалізацією інновацій у сфері суспільного виробництва з метою одержання нової або суттєво вдосконаленої продукції, здійснення інно-

¹ Див.: Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М., 1999. – С. 237.

² Див.: Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С. С. Алексеева. – М., 1987. – С. 228.

ваційних робіт, надання інноваційних послуг, а також підвищення техніко-технологічних показників відповідної господарської діяльності та виробничого процесу. Відносини, що складаються протягом її здійснення або протягом реалізації інноваційного циклу, виступають однією з основних груп відносин, що потребують активного правового впливу. Вони складаються з трьох рівнів. *Перший* рівень займають відносини, пов'язані із створенням об'єкта інтелектуальної власності, який надалі становить основу інновації (з виконання науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських та технологічних робіт, надання послуг з патентування, юридичного супроводу та правового захисту об'єкта інтелектуальної власності, відносини щодо володіння та використання прав на такий об'єкт). *Другий* рівень посідають відносини, що пов'язані з доведенням об'єкта інтелектуальної власності до стану інноваційного продукту — це відносини з розроблення інноваційного проекту, виготовлення дослідних зразків та партій, проведення проектно-конструкторських робіт, оформлення технічної документації на новий продукт, її стандартизації та ін. Завершується інноваційний цикл впровадженням інновацій у виробничій сфері, відносини з приводу чого становлять останній — *третій* — рівень.

Інноваційні відносини, що складаються протягом здійснення інноваційної діяльності (інноваційного циклу), набувають, як правило, характеру або господарсько-виробничих відносин (горизонтальні), або внутрішньогосподарських. Публічний інтерес у стимулюванні інноваційних процесів зумовлює активну участь держави у регулюванні інноваційної діяльності та контролі за її результатами, внаслідок чого серед інноваційних відносин виокремлюється така група, як відносини вертикального типу, або організаційно-господарські відносини, які мають місце при здійсненні керівництва діяльністю суб'єктів господарювання, залучених до інноваційних процесів.

Інноваційні відносини також складаються у зв'язку із доступом до необхідних ресурсів та одержанням допомоги від сторонніх суб'єктів, які не задіяні безпосередньо у реалізації інноваційного процесу, але діяльність яких сприяє успішному завершенню останнього, тобто на рівні інноваційної інфраструктури. Такі суспільні зв'язки мають комплексний характер, виникаючи навколо різнопланових, досить різномірних питань, які, однак, об'єднані загальним кінцевим результатом — створенням відповідного інтелектуального або інноваційного продукту, а також його реалізацією як інновації. Найявністю єдиного суспільно важливого наслідку взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності та

суб'єктів інноваційної інфраструктури, в тому числі в загальнодержавному аспекті, надає підстави для виокремлення та поєднання таких суспільних відносин із відносинами, що складаються протягом здійснення інноваційної діяльності, а їх правове регулювання має здійснюватися через відповідні правові норми, зведені в єдину сукупність.

Відносини щодо інтелектуальних та інноваційних об'єктів складаються також у зв'язку із їх обігом на рівні відповідного інноваційного ринку, становлення якого зумовлено виникненням інноваційного попиту та пропозиції, а також виділенням серед загального числа суб'єктів господарювання спеціальних суб'єктів, які спеціалізуються на здійсненні наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Початковий етап становлення національного інноваційного ринку пояснюється недостатнім розвитком законодавства щодо регулювання обігу інноваційних об'єктів та його обмеженням фактично лише питаннями обігу майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності. Але підвищена затребуваність саме інноваційних продуктів для суб'єктів господарювання дає підстави очікувати у найближчому часі різке збільшення обсягу нормативної бази щодо регулювання інноваційного ринку.

При регулюванні відносин, пов'язаних із здійсненням інноваційної діяльності, виокремлюються два головні напрями — це регулювання відносин щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності, а також встановлення засад і правил здійснення окремого різновиду господарської діяльності — інноваційного. Їх поєднання при регулюванні загальної групи інноваційних відносин можна пояснити дуалістичною природою останніх, які пов'язані з реалізацією таких визначальних конституційних суб'єктивних прав, як право на творчу діяльність, у тому числі її результати, та право на здійснення підприємницької діяльності. Їх поєднання при здійсненні інноваційної діяльності зумовлює комплексний характер як інноваційного законодавства, так і відповідного правового утворення, яке охоплює норми права, що призначені здійснювати регулювання суспільних відносин, пов'язаних з винайденням, розробленням, впровадженням та комерціалізацією інтелектуальних та інноваційних об'єктів. Однак визначальне значення саме господарської діяльності, завдяки якій науковій розробки доводяться до стану інноваційного продукту та здійснюється їх реалізація як інновацій, виводить на перший план у регулюванні інноваційних відносин господарсько-правові норми, які дозволяють у цілому вирішити завдання із забезпечення інноваційних процесів. Наведені аргументи надають підстави визнати, що формування нового елемента у системі права, який регулює інноваційні відноси-

ни, відбувається у рамках господарського права із залученням певних правових норм та інститутів інших галузей, що продиктовано потребою розв'язання комплексної проблеми із формування правової бази функціонування національної інноваційної системи в цілому, а не окремих її елементів.

Таким чином, наявність багатьох обставин, що діють разом, дозволяє ставити питання про формування та майбутнє виокремлення нової підгалузі господарського права — інноваційного права, предметом якої виступають суспільні відносини, пов'язані із розробленням, створенням, комерціалізацією об'єктів інтелектуальної власності та інноваційних продуктів, а також їх впровадженням як інновацій. До *передумов* його становлення в загальному вигляді слід віднести зміни в соціально-економічній сфері відповідно до засад постіндустріальної парадигми; активізацію інноваційних процесів; соціально-політичну затребуваність інноваційної діяльності; підвищений державних інтерес до останньої із здійсненням її підтримання та стимулювання в руслі загальносвітових тенденцій соціально-економічного розвитку. Крім того, швидке поповнення законодавчого масиву щодо регулювання всієї сукупності інноваційних відносин надає імпульсу для активного розвитку і відповідного структурного елемента системи права, що дає підстави для констатації факту формування інноваційного права як підгалузі господарського права, ключовим моментом у становленні якого має стати прийняття Інноваційного кодексу України.

Інноваційне право, що формується як підгалузь господарського права, має в своєму арсеналі методи правового регулювання останнього, тобто одночасно використовує і диспозитивний, і імперативний методи, один з котрих, як правило, виступає домінуючим залежно від типу конкретних відносин, що підлягають регулюванню. Однак особливе значення в ньому надається заохочувальному методу, який реалізується через встановлення законодавцем спеціальних режимів та окремих пільгових умов для суб'єктів, задіяних в інноваційній сфері, чи інноваційних проєктів. Зокрема, спеціальним режимом інноваційної діяльності користуються зареєстровані проєкти з затверджених пріоритетних напрямів технологічних парків; суб'єктам інноваційної діяльності надається можливість одержати більш вигідні умови кредитування й одержання державної фінансової підтримки на реалізацію інноваційних проєктів, а для суб'єктів, що включаються до обслуговування інноваційної сфери, передбачається надання державних гарантій для мінімізації високих ризиків, характерних для інноваційних проєктів. У такий спосіб держа-

ва не лише здійснює власне регулювання інноваційних відносин, а й стимулює їх розвиток у потрібному напрямі. З цією ж метою використовується й метод рекомендацій, актуальний для встановлення пріоритетних для інноваційної діяльності галузей народного господарства, що підкреслює їх особливе значення в загальнодержавних масштабах, а практичне здійснення та впровадження інновацій в них, за задумом законодавця, мають користуватися державною підтримкою шляхом запровадження спеціальних програм із встановлення сприятливих організаційних та фінансових умов.

Отже, для інноваційного права характерне специфічне поєднання прийомів та засобів правового регулювання із особливим виокремленням заохочувального й рекомендаційного методів, що зумовлено особливостями інноваційних відносин, а також завданнями та інтересами держави в інноваційній сфері, та вказує на встановлення ним власного юридичного режиму.

Безумовно, інноваційне право знаходиться лише в стадії формування, становлення, але вже на даному етапі можна визначити такі його ключові елементи, як об'єкти та суб'єкти. Об'єктами власне інноваційної діяльності виступають інноваційні проекти, інноваційні продукти та інновації, а також супроводжувальні роботи та послуги. Зазначені об'єкти мають комплексний характер, оскільки охоплюють не лише права на об'єкти інтелектуальної власності, що становлять їх базовий, вирішальний елемент, а й результати інших робіт та послуг, пов'язаних із доведенням його до стану готовності до запровадження або безпосередньою реалізацією в реальному секторі економіки. Власне інновації, таким чином, виступають як впроваджений суб'єктом господарювання у виробничий процес результат комплексної інтелектуальної, науково-технічної та іншої необхідної для цього господарської діяльності, що ґрунтується на оформленому в установленому законом порядку об'єкті інтелектуальної власності та відповідає критеріям новизни та значущості. Однак при законодавчому закріпленні широкого розуміння інноваційної діяльності, яка охоплює в такому разі й наукову та науково-технічну діяльність, до її об'єктів слід віднести й результати інтелектуальної діяльності (наукові, науково-прикладні та інтелектуальні), які набувають економічної форми новацій або нововведень, а також самі об'єкти інтелектуальної власності, що виступають обов'язковим елементом власне інноваційних об'єктів.

Наявність попиту на певні товари зумовлює виникнення певної категорії суб'єктів, діяльність яких спрямована на його задоволення. Ви-

никнення інноваційного попиту з свого боку стало причиною появи спеціалізованої групи суб'єктів господарювання, для яких заняття саме інноваційною діяльністю обирається основним різновидом господарської діяльності, а головним результатом їх роботи стає створення інноваційного продукту та (або) випуск інноваційної продукції. В результаті такої спеціалізації зазначена категорія суб'єктів виокремлюється законодавцем та визнається ним суб'єктами інноваційної діяльності, на яких покладається виконання основної функції з реалізації інноваційних процесів. Проте, крім них, успішне здійснення повномасштабного інноваційного циклу залежить й від інших господарюючих суб'єктів, які сприяють або надають доступ до різноманітних ресурсів, затребуваних для доведення об'єкта інтелектуальної власності до стану інновації. До них належать кредитно-фінансові, страхові, інвестиційні, консалтингові та інші організації, які разом із іншими організаційними та правовими інститутами входять до інноваційної інфраструктури, що складає окремий елемент національної інноваційної системи.

Визнання існування спеціального виду суспільних відносин, які пов'язані із поширенням інноваційних процесів, виокремлення їх спеціальних учасників, а також встановлення відповідних об'єктів вказує на виникнення нового структурного комплексу в системі господарського права — *інноваційного права*, яке складається як вторинне за природою, комплексне та спеціальне правове утворення, що має всі юридичні задатки бути визнаним окремою підгалуззю господарського права. *Його основне призначення* — створення правової бази для регулювання інноваційних відносин, спрямування інноваційних процесів у державі, а в цілому для формування ефективної національної інноваційної системи.

Незважаючи на те що зараз ще зарано говорити про цілісний, повномасштабний та закінчений характер інноваційного права, об'єктивні зміни суспільних відносин, зумовлені та підштовхувані науково-технічним прогресом, виявляють неврегульовані ним питання та стимулюють його динамічний розвиток через прийняття спеціальних норм і формування спеціальних правових механізмів їх вирішення. А у світлі стратегічних завдань держави з формування інноваційної, постіндустріальної моделі економіки потреба у науково-теоретичному правовому дослідженні й якісному наповненні на підставі його результатів інноваційного права стає особливо актуальною.

Надійшла до редколегії 11. 12. 06